

ПОЛТАВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

МУЗЕЄЗНАВСТВО

ОХОРОНА ПАМ'ЯТОК

ВИПУСК XIII

THE DEPARTMENT OF CULTURE AND TOURISM
OF POLTAVA REGIONAL STATE ADMINISTRATION
The Vasil Krychevsky POLTAVA LOCAL LORE MUSEUM

POLTAVA LOCAL LORE MUSEUM:

Little-known pages of history,
museology, care of monuments

Collection of scientific articles

Issue XIII

Poltava
«Dyvosvit»
2018

Друкується за рішенням Вченої ради Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Протокол № 1 від 17 січня 2018 р.

Редакційна колегія:

Бабенко А. Л., доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України; **Вождаєнко В. В.**, заслужений працівник культури України; **Гаврилюк Н. О.**, доктор історичних наук, старший науковий співробітник; **Киридон А. М.**, доктор історичних наук, професор; **Ковальова І. Ф.**, доктор історичних наук, професор; **Кондратенко Т. К.**; **Мокляк В. О.**, заслужений працівник культури України; **Нестуля О. О.**, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України; **Супруненко О. Б.**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України (*голова ред. кол.*); **Титаренко В. П.**, доктор педагогічних наук, професор; **Титова О. М.**, доктор філософії з історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України; **Фесик К. Б.**, заслужений працівник культури України; **Якименко М. А.**, доктор історичних наук, професор.

Рецензенти:

Вадімов В. С., доктор архітектури, професор, Інститут розвитку міста Полтавської міської ради; **Ластовський В. В.**, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв; **Шаповалов Г. І.**, доктор історичних наук, професор, Запорізький обласний краєзнавчий музей; **Пустовалов С. Ж.**, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв.

*При передруку чи іншому використанні матеріалів збірника
посилання на джерело обов'язкове.*

*Відповідальність за достовірність матеріалів, наведених фактів,
правильність цитувань та посилань несуть автори статей.*

П 52 Полтавський краєзнавчий музей: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: збірник наукових статей / Департ. культури і туризму Полтав. ОДА; ПКМ імені Василя Кричевського; [ред. кол.: Бабенко А. Л., Вождаєнко В. В., Гаврилюк Н. О. та ін.; гол. ред. кол. Супруненко О. Б.; наук. ред. Мокляк В. О.]. – Полтава : Дивосвіт, 2018. – 688 с., іл. + XII с. кол. вкл.

ISBN 978-617-633-216-9

Пропонований увазі читача збірник праць є підсумком наукової діяльності Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського за 2017 р. та продовженням започаткованого у 2003 р. щорічного видання, до якого включені матеріали досліджень не лише співробітників музею, а й кращих наукових сил Полтавщини.

Статті, публікації, розвідки, науково-методичні матеріали, опубліковані у збірнику, стосуються різних питань історії Полтавщини, у т. ч. природничих наук, археології, історії козацтва, Нової та Новітньої епох Полтавщини, історії церкви, етнографії, життя і діяльності визначних полтавців, питань музеєзнавства і зброєзнавства. Всі вони зацікавлять тих, хто не байдужий до історії України та рідного краю.

Для фахівців-науковців, працівників музеїв, викладачів вишів, студентства, широкого кола пошановувачів історії і краєзнавства.

УДК 069.8 (477.53)

© Оригінал-макет: Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, 2018.

© Автори статей, 2018.

© Обкладинка, шмцтитули розділів: Видавництво «Дивосвіт», 2018.

© Фото і рис.: ПКМВК; ПМАіК; а також С. К. Безуголого, Г. І. Гальян, В. І. Граба, Н. Г. Кондратенко, Т. К. Кондратенко, Т. В. Менчинської, М. П. Пісцової, Р. В. Прохватоїла, І. О. Пістоленко, Н. О. Смоляр, В. І. Старченко, О. С. Сулими, О. Б. Супруненка, О. В. Халимон, С. В. Харченка, В. В. Шерстюка, 2018.

ISBN 978-617-633-216-9

7. СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 616.314.17-002 (477)

Андрій Артем'єв, Людмила Каськова, Інна Маковка

БАЗИ ДАНИХ ДО ВИВЧЕННЯ ПАРОДОНТОПАТІЙ У РІЗНОЧАСОВОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

На досліджуваній території ознаки пародонтальної патології починають фіксуватися лише з I тис. до н. е., доволі рідко та у вигляді локалізованих процесів, у населення, що досягло віку близько 60 років. А у період середньовіччя характеристика цієї патології не змінюється, але дуже прогресує у кількісному відношенні. Кількість випадків та показники захворювання можуть бути використані для пошуку додаткових методів датування.

Ключові слова: *тканини пародонту, кісткова тканина, скелет, череп, щелепи, зуби, еволюція, розвиток, епоха.*

Робота є фрагментом науково-дослідницьких планових тем відділів давньоруської та середньовічної археології Інституту археології НАН України (м. Київ) «Археологічна карта Південноросійських земель IX–XIII ст.» (державний реєстраційний № 0112U001423) та фрагментом НДР кафедри терапевтичної стоматології ВДНЗУ «УМСА» «Розробка нових підходів до діагностики, лікування та профілактики стоматологічних захворювань у пацієнтів із порушенням опорно-рухового апарату» (державний реєстраційний № 0112U004469).

Вступ. Вивчення захворювань зубів та тканин, що їх оточують, у давнього населення України – проблема, яка залишається ще дуже далекою від свого завершення, але ознаки патології можуть бути використані для розробки методів датування в археології та історії, а отже, є важливою.

На сьогодні захворювання пародонту залишаються одними із найпоширеніших в стоматологічній практиці. Вони мало вивчені, стрімко прогресують [7, 447 с]. За даними ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я), практично 100% населення після 40 років

має пародонтит і пародонтоз. Дані вітчизняних авторів свідчать про наявність цього захворювання у 4% дітей, а в окремих країнах у 50% дитячого населення [3, с. 61–64; 5, с. 54–58; 6, с. 32–35; 8].

Актуальним є аналіз еволюції захворювань пародонту, визначення можливих причин виникнення від моменту появи цих захворювань у людства. Це повинно допомогти намітити не тільки нові і більш ефективні шляхи профілактики та лікування патології, а й важливе з точки зору винаходу нових методів датування історичних пам'яток.

Мета: Вивчити еволюцію захворювань тканин пародонту шляхом дослідження анатомічних кісткових препаратів і одонтологічних колекцій стародавніх мешканців України.

Матеріали та методи. Матеріали: скелети 499 індивідів зі збереженою зубо-щелепною ділянкою, виявлені і зібрані в ході археологічних науково-рятувальних розкопок курганів у 1998–2007 рр. працівниками Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації, котрі мешкали в V тис. до н.е. – середині II тис. н.е. (в періоді енеоліту – пізнього середньовіччя) на теренах Полтавської та суміжних із нею областей [10].

Скелетованих останків представників епохи мідного віку (кінець V – початок III тис. до н. е.) в аналізі було – 17 (8 дітей, 3 жінки, 6 чоловіків); етнокультурним співтовариством бронзового віку (III–II тис. до н. е.) належали останки 102 індивідів (30 дітей, 20 жінок, 52 чоловіки); представникам раннього залізного віку (далі – РЗВ) (I тис. до н. е.) – 223 скелети (40 дітей, 79 жінок, 104 чоловіки); населенню середньовічного часу (I тис. н. е. – середина, кінець II тис. н. е.) – 57 (39 дітей, 39 жінок, 79 чоловіків).

Кількість оглянутих щелеп 975 (із них 225 дитячих), зубів – 13505 (усіх класів, обох дентицій). Зубів постійного прикусу – 11203 (жінок – 4231, чоловіків – 6972). Тимчасових одонтологічних органів – 2302 примірники [2, с. 115–116].

При аналізі патології використовували власну методіку дослідження кісткових останків стародавніх людей (при визначенні відхилень в пародонті, враховували присутність зменшення висоти альвеолярного відростку по відношенню до довжини коренів зубів) [9].

Результати дослідження. Цікавою обставиною вважаємо відсутність слідів і ознак патології пародонту у скелетів дитячого населення всіх вивчених епох. Не встановлено ознак пародонтопатій і в

одонтологічних колекціях дорослих представників епох міді, бронзи (див. табл.).

Тільки в РЗВ відзначені сліди захворювань у чоловічій серії скелетів. У всіх випадках – це чоловіки, які досягли віку 60 років. Слід зазначити, що маркери патології в уражених індивідів розташовувалися тільки локально, в одному випадку на верхній щелепі у фронтальній ділянці (в ділянці зубів 13–23), в двох випадках на нижній щелепі в бічному сегменті зліва (в ділянці 44–46 та 46–47) [1, с. 54–55].

У середні віки серед уражених з'явилися жінки. Однак, теж тільки в літньому віці з локальними проявами патології (в одному випадку – на верхній щелепі ліворуч, в ділянці 13–11 зубів, у другому – на нижній щелепі ліворуч, в ділянці 44–45 зубів). У цей час серед уражених було 11 чоловіків. Три індивіди перейшли вік за 40 років (два випадки – вогнище на нижній щелепі в бічних ділянках, із захопленням усіх бічних зубів, один випадок – на верхній щелепі праворуч, в ділянці 24–26 зубів), але більшість – віком 60 років і старше. При цьому не було жодного випадку генералізованих проявів.

Мали місце п'ять випадків проявів на верхній щелепі. В одному випадку – осередок розташований у фронтальному сегменті (в ділянці 11–21 зубів). У чотирьох – в бічних сегментах, із яких два – двосторонні (ділянка зубів 14–13, 24–28, і 15–14, 27–28 відповідно) і два – односторонні (ділянка 18 і 27–28 відповідно). Так само три випадки проявів на нижній щелепі, де зміни локалізувалися у фронтальній ділянці (область зубів 33–32, 33–41, 32–43).

Причинами в даному випадку, крім вікової межі захворювання, можуть бути і редуційні процеси зубо-щелепної ділянки, які в цю епоху виявилися значно виражені, ніж у більш ранні історичні часи [4, с. 35–40].

Аналіз результатів. Обстеження 499 скелетів показало, що стан тканин пародонту в різні історичні епохи не був однаковим. Від епохи до епохи спостерігається зростання показників захворюваності. Якщо в епоху міді та бронзи патології тканин пародонта не виявлено, в період РЗВ ураження були поодинокі, то в період середньовіччя спостерігається збільшення кількості випадків патології. Цей час характеризується максимально високими показниками хвороби, що вивчалася [1, с. 54–55, 2, с. 115–116].

Цікаво, що відхилення у стані тканин пародонту в РЗВ отримані тільки в щелепах чоловіків, змін у дитячого населення не виявлено

Кількість випадків пародонтопатій у скелетах дорослого населення досліджених епох

Епоха	Кількість жіночих скелетів всього (n)		Жіночі скелети, які мають пародонтопатії		Кількість чоловічих скелетів всього (n)		Чоловічі скелети, що мають пародонтопатії		Всього скелетів (n)		Із проявами пародонтопатій	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
1) Міді	3	0	0	0	6	0	0	0	9	0	0	0
2) Бронзи	20	0	0	0	52	0	0	0	72	0	0	0
3) РЗВ	79	0	0	0	104	3	3,0±1,7	183	3	1,5±0,9	3	1,5±0,9
4) Середні віки	39	2	5,0±3,5	11	79	14,0±3,9	118	13	10,5±2,8	118	13	10,5±2,8
Р ₁₋₂ ; Р ₂₋₃ ³	>0,05;	>0,05;	>0,05;	>0,05;	>0,05;	>0,05;	>0,05;	>0,05;	>0,05;	>0,05;	>0,05;	>0,05;
Р ₃₋₄ ; Р ₁₋₃ ³	>0,05;	>0,05;	>0,05;	>0,05;	<0,01;	<0,01;	<0,01;	<0,01;	<0,01;	<0,01;	<0,01;	<0,01;
Р ₁₋₂ ; Р ₂₋₃ ³ ; Р ₃₋₄ ; Р ₁₋₃ ³	>0,05;	>0,05;	>0,05;	>0,05;	<0,01;	<0,01;	<0,01;	<0,01;	<0,01;	<0,01;	<0,01;	<0,01;

Примітка. Р – вірогідність відмінності показника.

в жодному випадку, ні в одному з досліджених проміжків історії. У пору РЗВ зростання пародонтопатій у чоловіків склало – $3,0 \pm 1,7\%$, у всього населення – $1,5 \pm 0,9\%$. За середньовіччя мали місце найбільш високі показники патології у населення – $10,5 \pm 2,8\%$, де вже враження зустрічалися у жінок – $5,0 \pm 3,5\%$ і чоловіків – $14,0 \pm 3,9\%$ [4, с. 35–40].

Висновки. На досліджуваній території ознаки патології тканин пародонту виявляються лише з I тис. до н. е. у вигляді вкрай рідкісної і локалізованої патології у населення, яке досягнуло віку близько 60 років.

У середньовіччі характеристика цієї патології не змінюється, але прогресує в кількісному відношенні. Ці дані можуть бути використані для порівняння з даними патології населення із прилеглих територій та віддалених регіонів та слугувати базою для будови методологічного вивчення захворювань зубів і тканин пародонту у стародавнього населення.

Перспективи подальшого дослідження. Майбутні дослідження патології тканин пародонту за кістковими тканинами, що належить нашим пращурам, допоможе отримати нові методи дослідження, покаже шляхи виникнення і поширення пародонтопатій.

Джерела та література

1. **Артем'єв А. В.** Матеріали з некрополю на околиці форштадту полкової Полтави (з аналізом стоматологічних захворювань населення козацької доби) / А. В. Артем'єв, О. В. Коваленко // АЛЛУ. – Полтава : Археологія, 1999. – № 2 (6). – С. 54–55.
2. **Артем'єв А. В.** К вопросу о физическом состоянии летописных северян Поворскля / А. В. Артем'єв // Проблемы истории и археологии Украины : материалы междунар. науч. конф., 16–18 мая 2001 г. – Харьков, 2001. – С. 115–116.
3. **Гавриленко М. А.** Особливості стану тканин пародонта в дітей-інвалідів із хворобами центральної нервової системи / М. А. Гавриленко // Український стоматологічний альманах. – Полтава : ВДНЗУ «УМСА», 2015. – № 1. – С. 61–64.
4. **Каськова Л. Ф.** Особенности стоматологического статуса населения территории Украины в разные исторические эпохи / Л. Ф. Каськова, А. В. Артем'єв, Е. Э. Бережная, Л. И. Амосова // Georgian Medical News. – Тбилиси; New York, 2014. – № 12 (237). – С. 35–40.
5. **Малко Н. В.** Особливості формування патології тканин пародонта в дітей, які проживають на екологічно несприятливій території / Н. В. Малко, Е. В. Безвужко // Український стоматологічний альманах. – Полтава, ВДНЗУ «УМСА», 2015. – № 3. – С. 54–58.

6. **Мачоган В. Р.** Клінічна ефективність синбіотика в комплексному лікуванні хворих на генералізований пародонтит / В. Р. Мачоган // Український стоматологічний альманах. – Полтава : ВДНЗУ «УМСА», 2015. – № 1. – С. 32–35.

7. **Поворознюк В. В.** Костная система и заболевания пародонта / Поворознюк В. В., Мазур И. П. – К., 2004. – 447 с.

8. Профилактика стоматологических заболеваний: учебное пособие для студентов стоматологического факультета, врачей-интернов / В. И. Куцевляк, В. В. Никонов, А. В. Самсонов и др. / [под ред. В. И. Куцевляка]. – Харьков : ХГМУ, 2001. – 217 с.

9. Свідоцтво про реєстрацію автор. права на твір № 44677 від 11.07.2012. Науковий твір «Схема вивчення стану зубощелепної ділянки у давніх людей (за антропологічними матеріалами)» / Л. Ф. Каськова, А. В. Артем'єв, № 44954 заяв. 11.05.2012.

10. **Супруненко О. Б.** Курган з угорським некрополем у пониззі Псла / О. Б. Супруненко. – К. ; Полтава : Гротеск, Археологія, 2007. – 108 с.

Keywords: periodontal tissue, bone tissue, skeleton, skull, jaw, teeth, evolution, development, epoch.

Ключевые слова: ткани пародонта, костная ткань, скелет, череп, челюсти, зубы, эволюция, развитие, эпоха.

SUMMARY

Andrii Artemiev, Liudmyla Kaskova, Inna Makovka Data Basis to Ukrainian Population Parodontopathy Study in Different Historical Periods

The symptoms of periodontal pathologies at the researched territory for the first time since the 1st millennium BC as a rare and local pathology among people over 60 were fixed. This pathology didn't change in the Middle Ages, but it has a quantitative progressive tendency. Number of diseases can be used as an additional method of dating.

РЕЗЮМЕ

Андрей Артемьев, Людмила Каськова, Инна Маковка Базы данных к изучению пародонтопатий у разновременного населения Украины

На исследуемой территории признаки патологии тканей пародонта начинают фиксироваться только с I тыс. до н. э., в виде крайне редкой и локализованной патологии у населения, достигшего возраста около 60 лет. В период средневековья характеристика этих изменений не отличается от предыдущего периода, но сильно прогрессирует в количественном отношении. Количество случаев и показатели заболеваемости могут быть использованы в качестве дополнительных методов датировки.

Рямова О. О. Фотографія випускників 1916 р. Другої Полтавської чоловічої гімназії в експозиції Полтавського музею авіації і космонавтики	144
Кузьменко Н. В. Незвичайна справа полтавських «підписчиків» (за матеріалами з архіву СБУ)	151
Граб В. І. Засекречена доля Миколи Лугового.....	157
Пістоленко І. О. Прагнення висоти: від Кондратюка до Каденюка (двадцять років після старту першого космонавта незалежної України)	164
2. Події Української революції 1917–1921 рр. на Полтавщині.	
Рукосуєв Є. Ю. Хорол 1917 року в щоденнику Володимира Павловича Бірюкова.....	181
3. Події Другої світової війни 1939–1945 рр.	
Реверук В. Я. Похідні групи ОУН на Полтавщині (1941–1945 рр.)	197
4. Історія церкви на Полтавщині	
Панков О. Б. Три диканські церкви та їх опис за матеріалами «Генеральної ревізії» 1767 року	239
Дудка С. А. Зруйновані культові споруди Полтави: Преображенський храм (1870–1962)	248
5. Генеалогічні дослідження	
Капко С. М., Мельнікова І. С. Історія одного роду полтавців у споминах і дослідженнях.....	258
6. Персоналії	
Супруненко О. Б. Конференція, присвячена 150-річчю від дня народження С. К. Кульжинського	268
Пашенко В. В. Гадяцькі сторінки братів Рудченків	287
Рекрут В. П. Маловідомі сторінки життя письменника Дмитра Марковича на Волині (1898–1913 рр.)	296
Бабенко О. О. Творчість Надії Бабенко – яскравий феномен мистецтва килимарства і вишивки Полтавщини кінця ХХ – початку ХХІ століття.....	307
Буйських С. Б. Слово про старшого друга (до 80-річчя О. В. Сухобокова).....	312
7. Спеціальні історичні дисципліни	
Артем'єв А. В., Каськова Л. Ф., Маковка І. Л. Бази даних до вивчення пародонтопатій у різночасового населення України.....	317

IV. ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кондратенко М. Д. Рідний край, весну зустрічай (Методична розробка) 324

VI. ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК, ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО, МЕТОДИЧНА РОБОТА

1. *Історія формування музейної колекції*

Власенко І. О., Парасочка О. Г. Кіотні хрести як частина колекції культової металевої пластики Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського 336

Кондратенко М. Д., Парасочка О. Г. З історії формування колекції української народної глиняної іграшки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (кін. XIX – поч. XX ст.) 342

2. *Каталоги*

Галян Г. І. Збірка творів Миколи Пошивайла в колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського 349

Парасочка О. Г. Творчі особистості Полтавщини 361

Галян Г. І. Українська народна глиняна іграшка у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Частина I. Свистуни 370

Пісцова М. П., Старченко В. І. Дискосні покрівці з колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського 401

Шумейко Н. М. Документальна спадщина Олеса Гончара у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського 415

3. *Публікація музейних предметів*

Кондратенко Н. Г. Спис ярі – гість з острова Танегасіма 444

Барська Г. М. Маленька річ – цікава історія. З нових надходжень до музейної збірки 452

Кондратенко Т. К., Прохватолю Р. В. Тесак російський піхотний солдатський зразка 1807 р.: до питання атрибуції армійських тесаків із колекційної збірки зброї Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського 456

Шумейко Н. М., Сулима О. С. Вітальні поштівки кінця XIX – початку XX століття із колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (Частина II) 464